

آسیب شناسی پژوهش‌های مرتبط با حکمرانی آب در ایران با رویکرد فراروش (بازه زمانی: ۱۳۸۰-۱۳۹۷)

اکبر زارع شاه آبادی^۱، لیلی بنیاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۶

چکیده

هدف این مقاله آسیب‌شناسی روشی پژوهش‌ها و مقالات مربوط به حوزه حکمرانی آب می‌باشد. جامعه آماری پژوهش ۱۲۹ مقاله علمی-پژوهشی و پایان‌نامه‌هایی است که در پایگاه‌های نورمگز، مگ ایران، پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه مراکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و ایران داک با محوریت موضوعی حکمرانی آب در بازه زمانی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۷ به چاپ رسیده است. پس از بررسی مقالات، ۴۱ مقاله و پایان‌نامه، با نمونه‌گیری هدفمند که هم در موضوع و هم در محتوا به بحث حکمرانی آب پرداخته بودند به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد که ۳۴ درصد از پژوهش‌ها از مبانی فلسفی اثبات‌گرایی در پژوهش‌های خود استفاده کردند. همچنین ۱۴ مورد از پژوهش‌ها از رویکرد قیاسی و مابقی از سایر رویکردهای استقرایی، پس‌کاوی و استقهامی در پژوهش‌های خود بهره بردند. در میان روش‌های تقلیل داده‌ها نیز کدگذاری کیفی با ۴۹ درصد پرتفردارترین روش در میان پژوهشگران حوزه حکمرانی آب بوده است. در ارتباط با روش جمع-آوری داده‌ها، روش میدانی و اسنادی با سهمی در حدود ۳۷ درصد بیشترین کاربرد را در انجام پژوهش‌های حکمرانی آب داشته‌اند. همچنین در مورد روش‌های تحلیل داده‌ها می‌توان گفت که بالاترین میزان در میان روش‌های تحلیل داده‌ها مربوط به روش توصیفی-کیفی است (۳۷ درصد). با توجه به اینکه تاکنون بررسی در زمینه آسیب‌شناسی پژوهش‌ها و مقالات مرتبط با حکمرانی آب انجام نشده است یافته‌های این مقاله مبنی بر وجود نواقص زیاد در این پژوهش‌ها دستاوردی نو و بدیع بشمار می‌آید.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه یزد a_zare@yazd.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه یزد

مقدمه و بیان مسئله

آب موضوعی پیچیده و چند بعدی است. همین چند بعدی بودن و نگاه به آن از زوایا و علوم مختلف باعث روی آوردن پژوهشگران به موضوعات بین رشته‌ای چون اقتصاد آب، سیاست آب، عدالت آب، بوم‌شناسی سیاسی در حوزه آب و دیگر موارد شده است. یکی از دلایل این پیچیدگی نگاه به آب به عنوان موضوعی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و امنیتی است. امروزه پرداختن به موضوع مدیریت منابع آب در کشور ما که جزء مناطق خشک و نیمه خشک بوده، اهمیت زیادی پیدا کرده است. برداشت بی‌رویه از منابع آب‌های زیرزمینی و بحرانی شدن بسیاری از دشت‌ها در کنار تأمین آب بخش کشاورزی به عنوان پرمصرف‌ترین بخش به یکی از دغدغه‌های سیاستگذاران تبدیل شده است. سهم برداشت آب مصرفی در بخش کشاورزی در دنیا ۶۹ درصد، در خاورمیانه ۸۴ درصد و در ایران ۹۲ درصد است. میزان وابستگی زمین‌های کشاورزی تجهیز شده به منظور آبیاری به منابع آب زیرزمینی به طور متوسط در دنیا ۳۷/۸ درصد، در خاورمیانه ۴۶/۲ درصد و در ایران ۶۲/۱ درصد است. بازده آبیاری در بخش کشاورزی بین ۳۰ تا ۳۵ درصد است (مرزبان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۸). به نظر می‌رسد در کشور ما کمبود منابع آبی تنها ناشی از منابع طبیعی یا کاربرد فناوری در حفر چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق نیست بلکه محصول سیاست‌ها و استراتژی‌های بعضاً نادرست سیاستگذاران و تصمیم‌گیرندگان است. در واقع، توسعه‌ی کشاورزی در ایران با استفاده بی‌رویه از منابع آب از طریق ساختن سد (۱۲۷ سد) با مجموع حجم ذخیره ۳۵ کیلومتر مکعب و احداث چاه‌های متعدد (در حدود ۵۴۰ هزار حلقه چاه) ممکن شده است که نتیجه‌ی آن، کاهش چشم‌گیر حجم ذخایر آب تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر بوده است. در حالی که این توسعه‌ی ناپایدار کشاورزی می‌تواند در کوتاه‌مدت جواب‌گوی برخی نیازهای کشور در زمینه تأمین غذا و اشتغال‌زایی باشد، اما آثار درازمدت آن بر منابع آبی سطحی و زیرزمینی باعث ورشکستگی آبی کشور شده است که می‌تواند شرایطی غیر قابل بازگشت را رقم بزند (مغربی ۱ و همکاران، ۲۰۲۰: ۱۰). وجود چنین وضعیتی در ارتباط با مدیریت منابع آب سیاستگذاران را بر آن داشت که رویکرد خود را نسبت به بررسی موضوع آب به عنوان یک پدیده چند ضابطه‌ای تغییر دهند. حکمرانی آب همان رویکرد و نگاه جدید به موضوع آب است که در سال‌های اخیر توجه اندیشمندان این حوزه را به خود جلب کرده است. حکمرانی آب به فرآیند

تصمیم‌گیری که دنبال می‌کنیم اشاره دارد، در واقع حکمرانی ناظر بر چگونگی تصمیم‌گیری است و اینکه چه کسی تصمیم می‌گیرد (نولان و باکر، ۱، ۲۰۱۰: ۷). اهمیت این موضوع به ویژه در چند سال اخیر که جهان با تغییرات اقلیمی و محیط زیستی روبه‌رو بوده به صورت پررنگ‌تری خود را نشان داده است. نگاهی به مطالعات انجام شده پیرامون حکمرانی آب حاکی از آن است که این موضوع تقریباً از سالهای ۱۳۸۲ مورد توجه پژوهشگران داخل کشور قرار گرفته است. اهمیت روش پژوهش در میان پژوهشگران در هر رشته‌ای واقعیتهای غیرقابل انکار است. متنها نکته‌ای که به ویژه چند سال اخیر توجه پژوهشگران در حوزه‌های مختلف را به خود جلب کرده است، از یک سو بحث تنوع روش‌های موجود در حوزه‌های مختلف علم از جمله حکمرانی آب و روی آوردن به پژوهش‌های بین رشته‌ای و از سوی دیگر داشتن یک اسلوب و چارچوب مشخص برای انجام پژوهش‌ها است. بررسی و مطالعه‌ی رعایت این اسلوب روشی به کسب نتایج متقن و قابل اعتماد در علم کمک می‌کند. همین تنوع روشی جامعه علمی را با حجم عظیم و متراکمی از پژوهش‌ها در ارتباط با موضوع حکمرانی آب مواجه کرده است. با این تفاسیر و با توجه به اهمیت روش‌های گوناگون به کار گرفته شده در حوزه حکمرانی آب، هدف اصلی پژوهش در واقع بررسی و نقد بخش روش‌شناسی پژوهش‌های انجام شده در حوزه حکمرانی آب در قالب یک فراروش است لذا از آنجا که پژوهش‌های مرتبط با حکمرانی آب از سابقه کم و تعداد اندک برخوردار است و مقاله یا پژوهشی که با رویکرد فراروش به بررسی پژوهش‌ها و مقالات مرتبط با حکمرانی آب و مرور و بررسی آنها پرداخته باشد؛ انجام نشده است این مقاله اولین مورد از این دست بررسی‌ها می‌باشد همین موضوع اهمیت و ضرورت این پژوهش را دوچندان می‌کند.

نگاهی به مطالعات انجام شده در حوزه حکمرانی آب هم در میان پژوهش‌های داخلی و هم پژوهش‌های خارجی حاکی از آن است که این موضوع به جهت گستردگی و تنوع دارای دامنه بسیار وسیعی است این مطالعات در رشته‌های مختلف با روش‌های متفاوت انجام شده است. این پژوهش‌ها اغلب با روش‌های کتابخانه‌ای، کمی، کیفی و یا ترکیبی ۲ انجام شده است. برخی از پژوهش‌ها نیز با روش تاریخی به بحث درباره روند تاریخی حکمرانی آب در ایران و یا سناریوهایی که برای آینده حکمرانی آب قابل تصور است به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. در مجموع به نظر می‌رسد تنوع زیادی در پژوهش‌ها دیده می‌شود و بنابراین با این تنوعات و

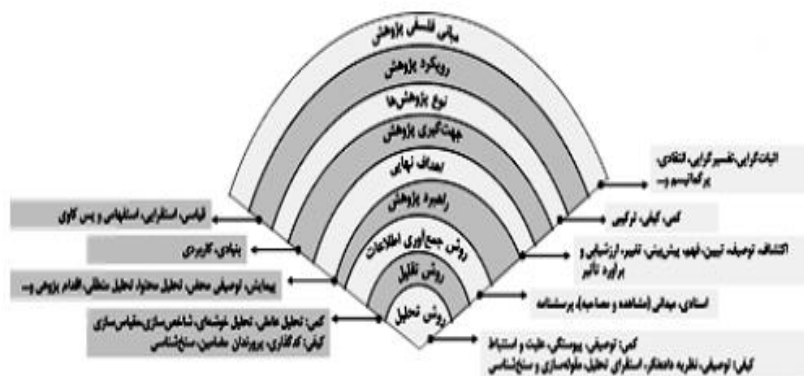
1 . Nowlan & Bakker

2 . Mix-method

روش‌های متعدد، اشکالات متدولوژیک فراوانی نیز بر آنها وارد است که تاکنون مقاله‌ای به این موضوع نپرداخته است و این بررسی اولین پژوهش در باب آسیب‌ها و خلأهای روشی در حوزه حکمرانی آب می‌باشد. لذا این مقاله ضمن بر شمردن این تنوعات به آسیب‌شناسی روش‌های آنها می‌پردازد. سؤالات اصلی این مقاله عبارتند از: این پژوهش‌ها عمدتاً با چه مبانی فلسفی، رویکرد پژوهشی، نوع پژوهشی، جهت‌گیری، اهداف، راهبردهای پژوهشی، روش‌های جمع‌آوری و تقلیل و تحلیل داده‌ها انجام شده‌اند؟ این روش‌ها تا چه حد با اصول علمی و اهداف پژوهش هم‌خوانی داشته، و با هم سازگار بوده، و در رسیدن به نتایج صحیح مؤثر بوده است؟

مبانی نظری

به منظور بررسی مقالات و پایان‌نامه‌ها و آسیب‌شناسی روش پژوهش آنها از مدل ساندرز استفاده شده است. ساندرز در این مبحث تلاش دارد مراحل انجام یک فراروش را مورد بررسی قرار دهد. این روش به دلیل بررسی لایه‌های پیچیده و تودرتو به روش پیاز معروف است (ساندرز^۱: ۲۰۰۹: ۱۰۸).

شکل شماره ۱. مدل اقتباسی پیاز پژوهش

منبع: بلیکی، ۱۳۹۳. دانایی‌فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰، الوندی‌پور و داداش‌پور، ۱۳۹۷: ۷۷. ساندرز و

همکاران، ۲۰۰۹: ۱۰۸

جدول شماره ۱. جزئیات لایه‌های پژوهشی مدل پیاز پژوهش

تعاریف مربوط به هر لایه پژوهشی	مصادقات‌های لایه‌های پژوهش	لایه‌های پژوهش
<p>روشهای کمی بر فلسفه اثبات‌گرایی تکیه دارد و از طریق فاصله انداختن میان موضوع شناخت و فاعل شناسایی می‌کوشد تا به شناختی عینی از واقعیت دست یابد. (صدوقی، ۱۳۸۹: ۸۸) برخلاف اثبات‌گرایان، تفسیرگرایان نگران «درک دنیای ذهنی تجربیات انسانی» هستند (کوهن و همکاران، ۲۰۰۰: ۲۲) محققان تفسیرگرایانه متمرکز بر جنبه‌های کیفی و نه جنبه‌های کمی هستند (والن و فرانکل، ۲۰۰۱) پارادایم انتقادی پژوهش خود را در مسائل مربوط به عدالت اجتماعی قرار می‌دهند و به دنبال حل مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است (کیونجا و کویینی، ۲۰۱۷: ۳۵). پارادایم پراگماتیسمی نیز تلاش دارد انواع تقابل‌گرایی سنتی (یا این یا آن) را رد کند. در این پارادایم دانش هم امری بر ساخته به لحاظ اجتماعی و هم بنیانی برای واقعیت دنیایی تعریف می‌شود که انسانها در آن تجربه و زندگی می‌کنند (محمد پور، ۱۳۸۹: ۲۷-۲۵).</p>	<p>پارادایم‌های مثبت‌گرا، تفسیری، انتقادی پراگماتیسم</p>	<p>مبانی فلسفی پژوهش</p>
<p>مادامی که داده‌ها و شواهد جمع‌آوری شده مؤید نظریه‌ای باشد آن نظریه همچنان مورد قبول بوده و بر این اساس تئوری‌های علمی به تفکر قیاسی پایبندند (زارعی و همکاران، ۱۳۸۶). در حالیکه در رویکرد استقرایی پژوهشگر با در اختیار داشتن یک تئوری پژوهش را آغاز نمی‌کند که در پی تأیید آن باشد بلکه مطالعه یک پدیده اجازه می‌دهد در گذر گردآوری و تحلیل داده‌ها، تئوری حاکم بر رفتار آن پدیده آشکار شود (دانایی فر، ۱۳۸۴: ۵۸). استراتژی پس‌کاوی از یک توالی منظم مشاهده آغاز می‌شود اما در پی تبیین‌های متفاوتی است و نقطه آغاز در استراتژی استقفاهی جهان اجتماعی کنشگران است (بلیکی، ۱۳۹۲: ۴۳. سلیمی و دولت‌ناری، ۱۳۹۶: ۲۳۳).</p>	<p>قیاسی، استقرایی، استقفاهی، پس‌کاوی</p>	<p>رویکرد پژوهش</p>
<p>در رویکردها و جهت‌گیری‌های کمی، روش‌های تحقیق به طور عمدتاً جهت تعیین گسترده یک مسئله، مشکل یا پدیده مناسب‌تر هستند به عبارت دیگر در مطالعات کمی وظیفه اصلی آمار عمل به یک آزمون برای تصدیق یا تکذیب جمع‌بندی‌هایی است که پژوهشگر بر اساس مفاهیم حاصل از داده‌های تجزیه و تحلیل شده، انجام داده است (براتی و همکاران، ۱۳۹۲، خیرالدین و دلایی</p>	<p>کمی، کیفی، ترکیبی</p>	<p>نوع پژوهش</p>

تعاریف مربوط به هر لایه پژوهشی	مصادقات لایه‌های پژوهش	لایه‌های پژوهش
<p>میلان، ۱۳۹۵: ۱۲۱-۱۲۰). و در مقابل اگر هدف مطالعه به طور عمده توضیح یک موقعیت، پدیده مسئله یا اتفاق باشد و اطلاعات با استفاده از اندازه‌گیری متغیرها در مقیاس‌های اسمی و ترتیبی جمع‌آوری شود روش تحقیق کیفی بر پژوهش حاکم می‌شود (اسلوکان، ۲۰۰۳: ۱۶۷). روش‌شناسی ترکیبی که عمدتاً در پارادایم عمل‌گرایی قرار می‌گیرد و هم به داده‌ها و تحلیل‌های عددی و هم به داده‌ها و تحلیل‌های روایتی می‌پردازد (تدلی و تشکری، ۱۳۹۶: ۳).</p>		
<p>پژوهش‌های پایه یا بنیادی پژوهش‌هایی هستند که هدفشان عموماً توسعه مرزهای دانش توصیفی است و بخش عظیمی از آن به خاطر کنجکاوی دانشمندان شکل می‌گیرد. پژوهش‌های کاربردی نیز توصیه‌های جدید را برای به کار بستن فراهم می‌آورند (موسی پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۴).</p>	<p>بنیادی، کاربردی</p>	<p>جهت‌گیری پژوهش</p>
<p>تحقیق اجتماعی بیشتر برای کشف یک موضوع یا آشنایی اولیه با آن موضوع صورت می‌گیرد. این رهیافت هنگامی بارز است که محقق موضوع جدیدی را بررسی کند. یکی از مقاصد اصلی بسیاری از مطالعات در علوم اجتماعی توصیف موقعیتها و رویدادهاست. محقق مشاهده می‌کند و به توصیف مشاهدات خود می‌پردازد. (ببی، ۱۳۹۲: ۲۰۶-۲۰۸). سومین هدف هر تحقیق اجتماعی تبیین امور است. تبیین پاسخ به پرسش چرایی یک پدیده یا رویداد است، همانگونه که توصیف به پرسش از چگونگی وقوع پدیده یا رویداد می‌باشد. تبیین پدیده‌ها و وقایع عبارت است از درک و ارائه توضیحی که چرا پدیده‌ها و وقایع این چنین رخ داده‌اند که بدین معنا تبیین‌ها متضمن مفهوم علت‌اند، یا همانگونه که تعدادی از دانشمندان تصریح کرده‌اند: کلیه تبیین‌های علمی، علی‌اند (اکبری، ۱۳۹۲: ۷۴-۷۳)</p>	<p>اکتشاف، توصیف، تبیین، فهم، پیش‌بینی، تغییر، ارزشیابی، برآورد تأثیر</p>	<p>اهداف نهایی</p>
<p>پیمایش غالباً با تعیین افرادی که نماینده و معرف گروه مورد بررسی‌اند (نمونه) و طرح سؤالاتی که باید از آنها پرسیده شود آغاز می‌شود (بیکر، ۱۳۹۰: ۲۴). در تحقیقاتی که از آن به عنوان تحقیقات سطحی یا تحقیقات توصیفی یاد می‌شود محقق بر پدیده‌ها و متغیرهای مورد توجه، نگرش سطحی یا به اصطلاح «نگرش پروازی» دارد (نادری و سیف نراقی، ۱۳۷۰:</p>	<p>راهبرد پیمایش، توصیفی محض، تحلیل محتوا، تحلیل منطقی، اقدام پژوهش</p>	<p>راهبرد پیمایش</p>

تعاریف مربوط به هر لایه پژوهشی	مصادقات‌های لایه‌های پژوهش	لایه‌های پژوهش
<p>۷۹). روش تحلیل محتوا یک همبستگی کلی را مورد بررسی قرار می‌دهد که بر اساس محتوای پیام یک متن در مورد سه عنصر دیگر فرایند ارتباط یعنی فرستنده، گیرنده و وضعیت اجتماعی نتیجه‌گیری می‌کند (اتسلندر، ۱۳۷۵: ۶۵). اقدام پژوهی رویکردی در پژوهش‌های کیفی است که به معلمان و کارگزاران آموزشی کمک می‌کند تا به گونه‌ای پژوهش را با موقعیت تربیتی تلفیق کنند تا بتوانند نقش مستقیم و فوری در موقعیت تربیتی و بهبود فرایند آموزش ایفا کنند (زندوانیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۳).</p>		
<p>در این روش، پژوهشگر داده‌های پژوهشی خود را درباره کنشگران، وقایع و پدیده‌های اجتماعی، از بین منابع و اسناد جمع‌آوری می‌کند (صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴: ۶۳). تحقیق میدانی را برخی معادل تحقیق کیفی می‌گیرند؛ چرا که مشاهدات معمولاً به زبان عادی و روزمره مانند روزنامه‌ها بیان می‌شود هدف تحقیقات میدانی اغلب آن است که مشاهده جهان بر اساس چارچوب مرجع افراد مورد بررسی انجام گیرد (ایمان و غفاری نسب، ۱۳۸۹: ۱۴).</p>	<p>روش اسنادی، میدانی و پرسشنامه</p>	<p>روش جمع‌آوری اطلاعات</p>
<p>تحلیل عاملی یکی از فنون پیشرفته آمار چند متغیری است که در جهت دستیابی به بسیاری هدف‌های علمی پژوهشی مانند مدل‌سازی، فرضیه‌سازی، رواسازی تست‌ها، تشخیص پاره‌تست‌ها و فراهم ساختن زمینه اجرای سایر روش‌های پیشرفته آماری مانند رگرسیون چند متغیری و معادلات ساختاری به کار میرود (حیدرعلی و عسگری، ۱۳۸۴: ۱). تحلیل خوشه‌ای یک تکنیک طبقه‌بندی برای تشکیل گروه‌های همگون در مجموعه پیچیده‌ای از داده‌هاست که به هیچ پیش‌فرضی درباره تعداد یا ساختار گروه‌ها متکی نیست. در تحلیل خوشه‌ای، عضویت در گروه‌ها برای همه مشاهده‌ها نامعلوم و حتی تعداد گروه‌ها نیز نامشخص است. هدف این تکنیک تشخیص گروه‌های همگون است (میرقادی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰). مقیاس اندازه ترکیبی یک مفهوم است: اندازه‌ای مرکب از داده‌های برآمده از چند معرف. هر مقیاس حاوی پاسخ به چند پرسش است. پاسخ‌گویان بسته به پاسخ شان نمره‌ای در همه پرسش‌ها می‌گیرند (دواس، ۱۳۸۲: ۲۴۶). در پژوهش‌های کیفی نیز ما با مفاهیمی چون کدگذاری، پروراندن مضامین و سنخ‌شناسی مواجه‌ایم. یکی از راهبردهای اساسی در تحلیل داده‌های</p>	<p>کمی: به تحلیل عاملی، تحلیل خوشه‌ای، شاخص‌سازی، مقیاس‌سازی کیفی نیز به کدگذاری، پروراندن مضامین، سنخ‌شناسی</p>	<p>روش تقلیل</p>

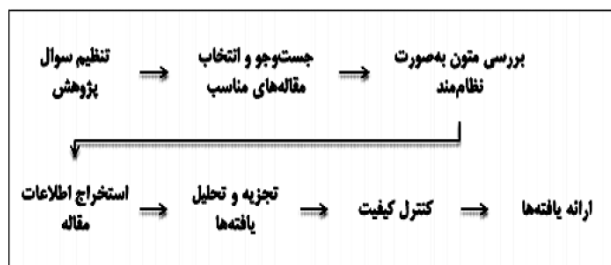
تعاریف مربوط به هر لایه پژوهشی	مصادقات لایه‌های پژوهش	لایه‌های پژوهش
<p>کیفی، رمزگذاری مواد مورد تحلیل است. بدین ترتیب که پژوهشگران معنادارترین بخش‌های داده‌ها را سازماندهی، مدیریت و بازیابی کنند و برای این کار معمولاً بر اساس مفاهیم، برجسب‌ها و نشانه‌هایی به داده‌ها اختصاص می‌دهند (حریری، ۱۳۸۵: ۲۴۱-۲۴۰).</p>		
<p>نظریه داده‌نگر این روش بیشتر به درد تحقیق درباره موقعیت‌های خاصی می‌خورد و معمولاً هم با فرایند روی دادن یک امر و موجبات و آثار آن سروکار دارد مثل فهم یک عمل یا طریقه عمل (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۸۷-۸۳) استقرای تحلیلی فرایندی است که در آن از داده‌های جزء و خاص، می‌توان به مقوله‌هایی دست یافت که ماهیت کلی‌تری دارند و تفسیر اطلاعات را میسر می‌کنند (گال و همکاران، ۲۰۰۳ به نقل از رام و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۸). از دیدگاه نیومن (۱۹۹۷) سنخ‌شناسی در روش تحقیق کیفی یک نوع روش طبقه‌بندی داده‌های کیفی است که در آن پژوهشگر دو یا چند مفهوم تک‌بعدی و ساده را ترکیب می‌کند تا بدین وسیله از نقاط اشتراک مفاهیم ساده، مفهوم جدیدی را شکل دهد، مفهوم یا سنخ جدید ارتباط پیچیده بین مفاهیم ساده را روشن می‌سازد (نیومن، ۱۹۹۷. قادرزاده و ایران دوست، ۱۳۹۳: ۱۴۵).</p>	<p>کمی: توصیفی، پیوستگی، علیت و استنباط کیفی توصیفی داده‌نگر، استقرای تحلیلی سنخ‌شناسی</p>	<p>روش تحلیل</p>

روش پژوهش

این مقاله با روش فراتحلیل کیفی انجام شده است. این فراتحلیل مربوط به مقالات و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکترا بوده، که در حوزه «حکمرانی آب» در بازه زمانی (۱۳۹۷-۱۳۸۰) چاپ شده است. این مقالات و پایان‌نامه‌ها می‌بایست هم در موضوع و هم در محتوا به بحث درباره حکمرانی آب پرداخته باشند. فراروش خود بخشی از فرا مطالعه می‌باشد. فراروش بررسی مناسب بودن روش‌ها و رویه‌های مورد استفاده را مورد بررسی قرار می‌دهد (پترسون^۱، ۲۰۰۱). به عبارت دیگر فراروش شامل تجزیه و تحلیل رویکرد، روش‌های نمونه‌گیری، روش نوشتن فرضیه‌ها، متغیرها، جامعه و نمونه و در کل هر چیزی است که به بخش روش‌شناسی ارتباط دارد (محمد نژاد شورکایی، ۱۳۹۰: ۱۴۸). در این پژوهش به منظور افزایش دقت ابتدا چک لیستی از

1. Paterson

مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های واجد شرایط طی سالهای ۱۳۹۷-۱۳۸۰ تهیه شد. جامعه آماری این تحقیق پژوهش‌هایی با کلید واژه «حکمرانی آب» در مجله‌های علمی پژوهشی است که در پایگاه‌های نورمگز^۱، مگ ایران^۲، پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه مراکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۳ و ایران داک از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۷ چاپ شده است. در ابتدا بنا شد که کلیه مقالاتی که در عنوان یا کلید واژه اصطلاح «حکمرانی آب» دارند مورد بررسی قرار گیرند با این ملاک سنجش تقریباً ۱۲۹ مقاله و پایان‌نامه استخراج شد اما پس از بررسی همه مقالات متوجه شدیم که برخی از مقالات که در عنوان و به خصوص در کلید واژه اصطلاح «حکمرانی آب» قید شده فقط به عنوان بخش کوچکی در مقاله به این موضوع پرداخته شده و اساساً این دست مقالات و پایان‌نامه‌ها را نمی‌توان به عنوان مقالاتی که در حوزه حکمرانی آب انجام شده‌اند، در نظر گرفت. با اعمال این شرط در نهایت ۴۱ مقاله با نمونه‌گیری هدفمند که شامل ۲۵ مقاله و ۱۶ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکترا بودند به عنوان نمونه نهایی انتخاب شدند.

شکل شماره ۲. مراحل انجام فراروش از دیدگاه محمدپور

منبع: (محمدپور، ۱۳۸۹: ۷۲)

یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های توصیفی

یافته‌های حاصل از پژوهش مطابق با مدل لایه‌های پژوهشی ساندرز حاکی از آن است که از ۴۱ مقاله و پایان‌نامه مورد بررسی ۱۴ مورد از آنها با استفاده از مبانی فلسفی اثبات‌گرایی انجام شده و ۱۵ مورد از پژوهش‌های مورد بررسی نیز از مبانی فلسفی تفسیرگرایی، ۱۱ مورد نیز از

1. Noormags
2. Magiran
3. SID

پارادایم پراگماتیسمی (عمل‌گرایی) و ۱ مورد از پارادایم انتقادی در پژوهش‌های خود استفاده کرده‌اند. اما تنها دو مورد به ذکر مبانی فلسفی پژوهش و استفاده از پارادایم در پژوهش خود اشاره داشته‌اند. به عبارت بهتر تنها در حدود ۵ درصد از مقالات به وجود پارادایم و مبانی فلسفی در پژوهش خود اشاره داشته‌اند. در ارتباط با رویکرد پژوهش‌ها نیز می‌توان گفت با بررسی رویه مقالات مشخص شد که ۳۷ درصد مقالات و پایان‌نامه‌ها (۱۵ مورد) از رویکردهای استقرایی، استفهامی و پس‌کاوی و تقریباً ۳۴ درصد پژوهش‌ها (۱۴ مورد) از رویکردهای قیاسی بهره برده‌اند. لازم به ذکر است که ۲۹ درصد از مقالات و پایان‌نامه‌ها اشاره‌ای به رویکرد پژوهشی خود نداشته‌اند (۱۲ مورد). در ارتباط با نوع پژوهش‌ها نیز می‌توان گفت ۳۴ درصد از مقالات و پایان‌نامه‌های علمی-پژوهشی مورد بررسی (۱۴ مورد) با رویکرد کمی در مقابل ۳۷ درصد از پژوهش‌ها نیز (۱۵ مورد) از طریق روش‌های کیفی به انجام پژوهش پرداخته‌اند، همچنین ۲۹ درصد از مقالات نیز (۱۲ مورد) با روش ترکیبی ۱ تهیه تهیه و تنظیم شده‌اند. لایه چهارم مدل مربوط به جهت‌گیری پژوهش است. بدین معنا که آیا پژوهش از نوع کاربردی است یا بنیادی و یا توسعه‌ای با مروری بر پژوهش‌های انجام شده در حوزه آب می‌توان دریافت از ۴۱ پژوهش مورد بررسی تنها در حدود ۱۵ درصد (۶ مورد) از پژوهش‌ها جهت‌گیری پژوهش خود را کاربردی ذکر کرده‌اند و سایرین اشاره‌ای به این مسئله نداشته‌اند. در لایه پنجم مدل ساندروز اهداف نهایی شامل اکتشاف، تبیین، توصیف، برآورد اثر، فهم تغییر، پیش‌بینی و ارزشیابی می‌باشد. از بررسی پژوهش‌های مرتبط با حکمرانی آب در این مقاله می‌توان نتیجه گرفت که بیشتر پژوهش‌های مرتبط با این حوزه حول محور اکتشاف، تبیین و توصیف می‌باشند و نقش سایر اهداف مانند تغییر، پیش‌بینی و ارزشیابی از دیدگاه نویسندگان پژوهش‌ها بسیار کم‌رنگ بوده است. در این میان مقاله‌های توصیفی و اکتشافی بیشترین سهم (۶۶ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند (۲۷ مورد). این مقاله‌ها یا به صورت اسنادی انجام شده و هدف واکاوی مجموعه‌ای از اصطلاحاتی است که در حوزه حکمرانی آب مورد توجه قرار گرفته است و یا به روش کیفی و مطالعه موردی بوده که به وسیله مصاحبه با ذینفعان آب و نقش هر کدام از این ذینفعان را در ارتباط با یک موضوع خاص

(مثلاً دریاچه ارومیه، دریاچه زاینده‌رود، دریاچه سفیدرود و موارد دیگر) بررسی کرده و در نهایت با رسم یک مدل کیفی یا ابداع یک نظریه (گراندد تئوری) بسترهای حاکم بر ایجاد و شکل‌گیری یک بحران را شناسایی کرده‌اند؛ یا به روش ترکیبی (آمیخته) بوده که در آن محقق هر دو روش کمی-کیفی را در قالب مصاحبه و استفاده از پرسشنامه پیش برده است. در حدود ۱۵ درصد از پژوهش‌ها (۵ مورد) که شامل پژوهش دحیماوی و همکاران (۱۳۹۷)، افراخته و همکاران (۱۳۹۷)، مرتضی پور (۱۳۹۶)، غلامی و همکاران (۱۳۹۶)، حسینی (۱۳۹۶)، بیژنی (۱۳۹۶) نیز در تلاش بودند علاوه بر توصیف به فهم اولیه‌ای از مفهوم حکمرانی آب دست یابند. همچنین از میان پژوهش‌های مورد بررسی ۲۲ درصد (۹ مورد) نیز به ارزیابی حکمرانی آب (سروانی، ۱۳۹۶) به عنوان یک سیستم (مقیمی بهمنگی و همکاران، ۱۳۹۷. طالع شایان، ۱۳۹۵)، نهاد (میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶) یا ساختار نهادی (یادگاری، ۱۳۹۴)، آگاهی از حکمرانی (فتحی زالوآبی، ۱۳۹۱)، ارزیابی فرایند واگذاری (بیلاق چغاخور، ۱۳۹۶)، ارزیابی استفاده از مدیریت دارایی‌ها (حسن زاده سورشجانی، ۱۳۹۷) و ارزیابی شرایط یادگیری اجتماعی (کولیوند، ۱۳۹۵) پرداخته‌اند.

جدول شماره ۲. جزئیات روش پژوهش مقاله‌های مورد بررسی

مقوله‌ها	کدها	تعداد	درصد
مبانی فلسفی پژوهش	اثبات‌گرایی	۱۴	۳۴
	تفسیرگرایی	۱۱	۲۷
	انتقادی	۱	۲
	پراگماتیسم	۱۵	۳۷
رویکرد پژوهش	قیاسی	۱۴	۳۴
	سایر (استقرایی، استفهامی، پسکاوی)	۱۵	۳۷
	مشخص نشده	۱۲	۲۹
نوع پژوهش	کمی	۱۴	۳۴
	کیفی	۱۵	۳۷
	ترکیبی	۱۲	۲۹
جهت‌گیری پژوهش	کاربردی	۶	۱۵

مقوله ها	کدها	تعداد	درصد
اهداف پژوهش	ذکر نشده	۳۵	۸۵
	اکتشاف، توصیف، تبیین	۲۷	۶۶
	فهم	۵	۱۲
	ارزشیابی	۹	۲۲
راهبرد پژوهش (۴۱ مورد)	پیمایش	۱۴	۳۴
	توصیفی	۱۵	۳۷
	سایر(تحلیل محتوا،تحلیل منطقی، اقدام پژوهی)	۱۲	۲۹
روش جمع‌آوری اطلاعات (۴۱ مورد)	میدانی و اسنادی (مصاحبه-مشاهده)	۱۵	۳۷
	پرسشنامه	۱۴	۳۴
	پرسشنامه+مصاحبه	۱۲	۲۹
روش تقلیل (۴۱ مورد)	کیفی (کدگذاری، پروراندن مضامین، سنخ‌شناسی)	۲۰	۴۹
	کمی(تحلیل عامل، تحلیل خوشه، شاخص‌سازی، مقیاس‌سازی)	۱۴	۳۴
	مشخص نشده	۷	۱۷
روش تحلیل (۴۱ مورد)	کمی (توصیفی، پیوستگی، علیت و استنباط)	۱۴	۳۴
	کیفی (توصیفی)	۱۵	۳۷
	مقوله‌سازی	۵	۱۲
	مقایسه تحلیلی	۱	۲,۵
	نظریه داده‌نگر	۱	۲,۵
	مشخص نشده	۵	۱۲

در ارتباط با راهبرد پژوهش می‌توان گفت مطابق با مدل ساندرز راهبرد پژوهش شامل پیمایش، توصیفی محض، تحلیل محتوا، تحلیل منطقی و اقدام پژوهی است همانگونه که یافته‌ها نشان می‌دهند مطابق جدول شماره ۲، ۳۷ درصد از پژوهش‌ها از راهبردهای توصیفی (۱۵ مورد)، ۳۴ درصد از پژوهش‌ها از راهبردهای پیمایشی (۱۴ مورد)، و ۲۹ درصد نیز از سایر راهبردهای پژوهشی بهره برده‌اند (۱۲ مورد). در ارتباط با روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش‌های مورد بررسی نتایج حاصل از جدول ۲ نشان می‌دهد روش اسنادی با سهمی در حدود ۳۷ درصد (مورد ۱۵) بیشترین کاربرد را در انجام پژوهش‌های حکمرانی آب داشته‌اند.

پس از آن روش پرسشنامه با سهمی در حدود ۳۴ درصد (۱۴ مورد) در جایگاه دوم قرار دارند. روش‌های میدانی (مشاهده-مصاحبه) نیز با سهمی در حدود ۲۹ درصد (۱۲ مورد) کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. از ۴۱ مقاله مورد بررسی در زمینه روش‌های مربوط به تقلیل داده‌های کیفی (کدگذاری، پروراندن مضامین، سنخ‌شناسی) با سهمی در حدود ۴۹ درصد (۲۰ مورد) بالاترین درصد را به خود اختصاص داده است. پس از آن روش‌های کمی (تحلیل عامل، تحلیل خوشه، شاخص‌سازی، مقیاس‌سازی) با سهمی در حدود ۳۴ درصد (۱۴ مورد) در جایگاه بعدی قرار گرفت. همچنین در حدود ۱۷ درصد از پژوهش‌ها مشخص نکردند که از کدام روشها استفاده کرده‌اند (۷ مورد). در مدل ساندرز روش تحلیل داده‌ها شامل دو بخش داده‌های کمی و کیفی است که بخش کمی شامل: توصیفی، پیوستگی، علیت و استنباط و بخش کیفی شامل: توصیفی، نظریه داده‌نگر، مقایسه تحلیلی، مقوله‌سازی و سنخ‌شناسی می‌باشد. چنانچه بخواهیم در ارتباط با روش‌های تحلیل داده‌ها سخن بگوییم می‌توان گفت همانطور که داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد. بالاترین میزان در میان روش‌های تحلیل داده‌ها مربوط به روش توصیفی-کیفی با تعداد پژوهش‌های (۱۵ مورد) -۳۷ درصد- از کل مقالات (۴۱ مورد) را شامل می‌شود. پس از آن روش کمی (توصیفی، پیوستگی، علیت و استنباط) است این روش با سهمی در حدود ۳۴ درصد (۱۴ مقاله) بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است. ۱۲ درصد از مقالات نیز از روش مقوله‌سازی استفاده کرده‌اند (۵ مورد). دو روش مقایسه تحلیلی و روش داده‌نگر هر کدام با ۱ مقاله در جایگاه آخر قرار دارند (۲,۵ درصد). ۱۲ درصد از پژوهش‌ها نیز نویسندگان اشاره‌ای به روش‌های تحلیل خود نداشته‌اند (۵ مورد).

ب) یافته‌های استنباطی

در ارتباط با بخش (مبانی فلسفی پژوهش) می‌توان گفت که وقتی تنها ۵ درصد از پژوهشگران به ذکر مبانی فلسفی پژوهش خود اشاره دارند بدان معناست که اساساً توجه به رویکرد و مبانی فلسفی پژوهش برای نویسندگان بی اهمیت بوده یا از آنها بی اطلاع هستند و یا در سنت مقاله‌نویسی کشور توجه به این مسئله در متدولوژی مقالات و پژوهش‌ها کمتر مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. تنها دو مقاله به استفاده از پارادایم طبیعت‌گرایانه، روش کیفی و تکنیک گراند تئوری در پژوهش خود اشاره داشته‌اند که شامل مقالات تاتار و

همکاران (۱۳۹۷) و پارادایم انتقادی مقاله میرعمادی (۱۳۹۵) است. به طور کلی در مورد به کارگیری مبانی فلسفی و رویکرد پژوهش یافته‌ها نشان دادند بیشتر پژوهش‌ها کمی و عددی بودند. در ارتباط با جهت‌گیری پژوهش می‌توان گفت از میان مقالات و پایان‌نامه‌های مورد بررسی ۸۵ درصد (۳۵ مورد) پژوهش‌ها جهت‌گیری پژوهش خودشان را اعلام نکردند همچنین در ارتباط با اهداف نهایی پژوهش‌های مورد بررسی باید گفت که بیشتر پژوهش‌های مرتبط با حوزه حکمرانی آب حول محور اکتشاف، تبیین و توصیف می‌باشند (۶۶ درصد یا ۲۷ مورد) و مابقی به اهدافی چون برآورد اثر، فهم تغییر، پیش‌بینی و ارزشیابی پرداخته‌اند. در ارتباط با راهبرد پژوهش می‌توان از میان پژوهش‌های مورد بررسی در این مقاله بیشترین راهبرد مربوط به راهبرد توصیفی است (۱۵ مورد) موضوع دیگری که اهمیت آن در بحث‌های روش‌شناسی غیرقابل انکار می‌باشد یکسان‌نگاری و عدم تمایز بین راهبرد پژوهش از روش‌های گردآوری، تقلیل و تحلیل داده‌ها از جانب نویسندگان در برخی از مقالات مورد بررسی است به عبارت بهتر عدم توجه به این مسائل که در واقع از جزئیات مهم و اساسی در پژوهش‌ها محسوب می‌شود خود می‌تواند مقالات پژوهشی را به لحاظ کیفیت در پایین‌ترین سطح نگه دارد. از میان روش‌های جمع‌آوری داده‌ها بیشترین میزان مربوط به روش اسنادی است (۱۵ مورد) و سایر روش‌های پرسشنامه و میدانی (مشاهده-مصاحبه) در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند. در میان روش‌های تقلیل داده‌ها روش‌های کیفی مانند (کدگذاری، پروراندن مضامین و سنخ‌شناسی) بیشترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند (۲۰ مورد) و پس از آن روش‌های کمی (تحلیل عامل، تحلیل خوشه، شاخص‌سازی، مقیاس‌سازی) (۱۴ مورد) در جایگاه دوم قرار گرفتند. ۷ مورد از پژوهش‌ها نیز مشخص نکرده‌اند که از چه روشی به منظور تقلیل داده‌های خود استفاده کرده‌اند. در ارتباط با روش‌های تحلیل داده‌ها نیز بیشترین میزان در میان روش‌های کیفی متعلق به روش‌های توصیفی-کیفی است (۱۵ مورد) پس از آن روش‌های کمی (توصیفی-پیوستگی و علیت و استنباط) (۱۴ مورد)، مقوله‌سازی (۱۲ مورد)، مقایسه تحلیلی و نظریه داده‌نگر هر کدام ۱ مورد و ۵ مورد از پژوهش‌ها نیز روش تحلیل داده‌های خود را مشخص نکرده بودند.

جدول شماره ۳. وجود مقالات با توجه به داشتن هر یک از آیتم های روشی

نام نویسندگان	اهداف	فرضیه- سوال پژوهشی	روش جمع آوری داده‌ها	حجم نمونه	روش نمونه گیری	روایی و پایایی
قائمی و همکاران (۱۳۹۵)	دارد	دارد	پرسشنامه	۱۱۰ نفر	تمام شماری	دارد
میرنظامی و باقری (۱۳۹۶)	دارد	دارد	پرسشنامه مصاحبه	۵۵ نفر	تمام شماری	ندارد
مقیمی همنگی (۱۳۹۷)	ندارد	ندارد	تحلیل محتوا	ندارد	ندارد	ندارد
سعدالدین و همکاران (۱۳۹۷)	ندارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
تانار و همکاران (۱۳۹۷)	دارد	دارد	مصاحبه	۲۶ نفر	هدفمند	ندارد
فتاحی بهروزی (۱۳۹۶)	دارد	دارد	مصاحبه	۲۴ نفر	گلوله برفی	دارد
افسری و همکاران (۱۳۹۶)	ندارد	دارد	مصاحبه	۶ نفر	هدفمند	دارد
زرگرپور و نورزاد (۱۳۸۸)	دارد	ندارد	مصاحبه	۷۰ نفر	تمام شماری	ندارد
عسگری بزایه (۱۳۹۷)	دارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
قائمی و همکاران (۱۳۹۵)	دارد	دارد	پرسشنامه	۱۱۰ نفر	تمام شماری	دارد
بلالی و همکاران (۱۳۸۹)	دارد	دارد	مصاحبه	۱۲ نفر	هدفمند	ندارد
بلالی و همکاران (۱۳۹۰)	دارد	دارد	مصاحبه پرسشنامه	۳۰۲	تصادفی	دارد
یادگاری و همکاران (۱۳۹۷)	دارد	ندارد	مصاحبه پرسشنامه	ندارد	ندارد	دارد
دحیماوی و همکاران (۱۳۹۷)	دارد	ندارد	مصاحبه پرسشنامه	۳۲ نفر	هدفمند	دارد
افراخته و همکاران (۱۳۹۶)	دارد	ندارد	مصاحبه	ندارد	ندارد	ندارد
عسگری و همکاران (۱۳۹۳)	دارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	دارد

نام نویسندگان	اهداف	فرضیه- سوال پژوهشی	روش جمع آوری داده‌ها	حجم نمونه	روش نمونه گیری	روایی و پایایی
غلامی و همکاران (۱۳۹۶)	دارد	ندارد	مصاحبه پرسشنامه	ندارد	ندارد	ندارد
صفایی و ملک محمدی (۱۳۹۳)	دارد	ندارد	مصاحبه-اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
مرید (۱۳۹۷)	ندارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
آل محمد و همکاران (۱۳۹۵)	دارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
سالاری و همکاران (۱۳۹۴)	دارد	ندارد	پرسشنامه	۲۹ نفر	هدفمند	ندارد
کنگرانی و رفسنجانی نژاد (۱۳۹۴)	ندارد	ندارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد
وحید و رنجبر (۱۳۹۷)	دارد	ندارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد
میرعمادی (۱۳۹۶)	دارد	ندارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
فتاحی (۱۳۹۷)	دارد	دارد	اسنادی	ندارد	ندارد	ندارد
کهریزی (۱۳۹۳)	دارد	دارد	پرسشنامه	۵۰ نفر	تمام شماری	دارد
فتحی زالوآبی (۱۳۹۱)	دارد	دارد	پرسشنامه	۱۷۱	طبقه ای- تصادفی	دارد
مرتضی پور (۱۳۹۶)	دارد	دارد	پرسشنامه مصاحبه	مسئول وزارتخانه	هدفمند	ندارد
سروانی (۱۳۹۶)	دارد	دارد	پرسشنامه	۱۷ نفر	هدفمند	ندارد
یزدان پناه (۱۳۹۱)	دارد	ندارد	پرسشنامه مصاحبه	ندارد	ندارد	دارد
بیلاق چغاخور (۱۳۹۶)	دارد	ندارد	پرسشنامه مصاحبه	ندارد	ندارد	دارد
ضیایی (۱۳۹۵)	دارد	ندارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد
یادگاری (۱۳۹۴)	دارد	دارد	پرسشنامه	۴۰ نفر	تمام شماری	دارد
جعفریان (۱۳۹۵)	دارد	دارد	پرسشنامه مصاحبه	مدیران	هدفمند	ندارد
حسن زاده (۱۳۹۷)	دارد	دارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد

نام نویسندگان	اهداف	فرضیه- سوال پژوهشی	روش جمع آوری داده‌ها	حجم نمونه	روش نمونه گیری	روایی و پایایی
کولیوند (۱۳۹۵)	دارد	دارد	مصاحبه پرسشنامه	۱۵ نفر	تمام شماری	ندارد
طالع شایان (۱۳۹۵)	دارد	دارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد
قربانی (۱۳۸۸-۸۹)	دارد	ندارد	پرسشنامه	۵۰ نفر	تصادفی طبقه‌ای	دارد
رفسنجانی نژاد (۱۳۸۹)	دارد	دارد	مدلسازی	ندارد	ندارد	ندارد
حسینی (۱۳۹۶)	دارد	دارد	مصاحبه پرسشنامه	۴۲ نفر	هدفمند	ندارد
بیژنی (۱۳۹۱)	دارد	دارد	مصاحبه پرسشنامه	۳۶۹ نفر	تصادفی طبقه‌ای	دارد

در جدول شماره ۳ خلاصه‌ای از سایر آیتم‌های روشی مربوط به پژوهش‌های حکمرانی آب مورد بررسی قرار گرفته است. همانطور که یافته‌ها نشان می‌دهد، تقریباً ۱۲ درصد از پژوهش‌ها اهداف پژوهش خود را به طور مشخص ذکر نکرده‌اند (۵ مورد) و ۸۸ درصد ذکر کرده‌اند (۳۶ مورد). از میان ۴۱ پژوهش مورد بررسی در بخش فرضیه یا سؤال پژوهشی ۲۰ مورد از پژوهش‌ها فاقد فرضیه یا سؤال پژوهشی بودند (در حدود ۴۹ درصد) و ۲۱ پژوهش دارای فرضیه یا سؤال پژوهشی بودند (۵۱ درصد). نکته قابل توجه آن است که از ۲۰ مورد پژوهش-هایی که فاقد سؤال پژوهشی یا فرضیه بودند نیز در حدود ۲۵ درصد از تحقیقات انجام شده (۵ مورد) مربوط به پایان‌نامه‌ها بوده است. از آنجائی که پایان‌نامه‌نویسی از یک فرایند خاص در تمامی رشته‌ها تبعیت می‌کند، به نظر می‌رسد که نویسندگان در پایان‌نامه به نسبت مقاله‌ها بیشتر خود را ملزم به انجام تمامی مراحل تحقیق مطابق با ساختار روش‌شناختی می‌دانند. در ارتباط با جامعه آماری و روش نمونه‌گیری می‌توان گفت در ۲۰ مورد از پژوهش‌های انجام شده پژوهشگران جامعه آماری مقالات و پایان‌نامه‌های مورد بررسی را در پژوهش‌های خود ذکر نکرده‌اند (در حدود ۴۹ درصد) و ۵۱ درصد دارای جامعه آماری بوده و از روش‌های نمونه‌گیری نیز استفاده کرده‌اند. در این میان ۳۹ درصد از این پژوهش‌ها از تمام‌شماری (۱۶ مورد) و مابقی (۶۱ درصد) از نمونه‌گیری‌های غیراحتمالی مانند گلوله برفی و هدفمند و نمونه‌گیری‌های

احتمالی مانند تصادفی و تصادفی-طبقه‌ای در پژوهش‌های خود استفاده کرده‌اند (۲۵ مورد). داشتن روایی و پایایی در هر پژوهشی یکی از موارد مهمی است که معمولاً در بخش روش‌شناسی مقالات یا پایان‌نامه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج این پژوهش نشان داد که در حدود ۶۳ درصد از پژوهش‌ها (۲۶ مورد) اعتبار و روایی پژوهش‌های خود را ذکر نکرده‌اند و ۳۷ درصد به این موضوع اشاره داشته‌اند (۱۵ مورد). پژوهش حاضر به آسیب‌شناسی روش‌های به کارگرفته شده در حوزه حکمرانی آب با استفاده از مدل پیاز پژوهش پرداخته است و پیش از این نیز پژوهشی در این ارتباط صورت نگرفته است بنابراین نمی‌توان نتایج این پژوهش را با تحقیقات قبلی در همین حوزه مقایسه کرد لیکن با توجه به فراروش مقالاتی که در سایر حوزه‌ها انجام شده و یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت پژوهش عزیزی و فرهیخته (۱۳۹۲) نیز حاکی از غلبه روش‌های پیمایشی، ابزار پرسش‌نامه، روش‌های نمونه‌گیری احتمالی، روش روایی محتوا، روش ضریب آلفای کرونباخ، حجم نمونه تا ۳۰۰ نفر، روش آماری آزمون میانگین است. همچنین نتایج پژوهش الوندی‌پور و داداش‌پور (۱۳۹۷) نیز مانند پژوهش حاضر حاکی از آن است که جریان مطالعاتی غالب با مقاله‌های کمی و راهبرد پیمایشی، روش‌های شاخص‌ساز، بهره‌گیری از تحلیل‌های توصیفی آمار پایه و تحلیل همبستگی است. یکی از سؤالات اصلی پژوهش حاضر این بود که تا چه حد این روش‌ها با اصول علمی و اهداف پژوهش همخوانی داشته، با هم سازگار هستند و در رسیدن به نتایج صحیح مؤثر بوده‌اند؟ برای پاسخ به این سؤال باید گفت از ۴۱ پژوهش تنها ۵ مورد (۱۲ درصد) از مقالات و پایان‌نامه‌ها فاقد اهداف پژوهش بودند بنابراین می‌توان گفت در حدود ۸۸ درصد از پژوهش‌های بررسی شده در حوزه حکمرانی آب از ابتدا دارای هدف بوده و تمامی فرایندهای پژوهش در نهایت برای پاسخ دادن به هدف پژوهش انجام شده است. اگر چه در مواردی از روش‌های علمی (مطابق با مدل ساندرز: مبانی فلسفی، رویکرد پژوهش، نوع پژوهش، جهت‌گیری، اهداف، راهبردهای پژوهش، روش‌های جمع‌آوری، روش‌های تقلیل و روش‌های تحلیل داده‌ها) در مقاله سخنی گفته نشده اما با بررسی کلیه مقالات و پایان‌نامه‌ها می‌توان به مبانی فلسفی حاکم بر متن مقاله پی برد بنابراین نویسندگان با در نظر داشتن مبانی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی حاکم بر ذهن خود اهداف پژوهشی متناسب با موضوع تنظیم کرده و تمام فرایندهای پژوهش در پی پاسخ به آن اهداف

بوده‌اند. در مجموع و با بررسی مقالات می‌توان گفت تقریباً در تمامی مقالات و پایان‌نامه‌های بررسی شده که دارای اصول و روش‌های علمی بوده‌اند این اصول و اهداف با راهکارهای ارائه شده چه در ارتباط با پژوهش‌های کمی، چه پژوهش‌های کیفی و یا ترکیبی مطابقت داشته است. اگر پژوهش‌ها از نوع کمی بوده (۱۴ مورد) پژوهشگران با استفاده از پرسشنامه یا انواع مدل‌سازی‌ها، تحلیل شبکه و مقیاس‌سازی، تحلیل عاملی و دیگر موارد در پی رسیدن به اهداف پژوهش بوده، اگر پژوهش‌ها کیفی بوده (۱۵ مورد) نویسندگان با استفاده از انواع روش‌های کیفی مانند گرانند تئوری، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته یا ساختاریافته، پروراندن مضامین، کدگذاری باز و غیره در تلاش برای پاسخ دادن به اهداف اصلی پژوهش بوده‌اند و در صورتی که پژوهش از نوع ترکیبی بوده نویسندگان مقاله و پایان‌نامه همزمان هم از طریق مصاحبه‌های عمیق با کارشناسان و خبرگان، صاحب‌نظران و دانشگاهیان حوزه آب و هم به وسیله پرسشنامه به تبیین مسئله حکمرانی آب پرداخته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد به این پرسش پاسخ داده شود که روش‌هایی که به منظور بررسی و تحلیل روش‌شناسی پایان‌نامه‌ها و مقالات مرتبط با موضوع حکمرانی آب به کار رفته عمدتاً با چه مبانی فلسفی، رویکرد پژوهش، نوع پژوهش، جهت‌گیری، اهداف، راهبردهای پژوهش، روش‌های جمع‌آوری، روش‌های تقلیل و روش‌های تحلیل داده‌ها انجام شده است؛ و تا چه حد این روش‌ها با اصول علمی و اهداف پژوهش همخوانی داشته، با هم سازگار بوده و در رسیدن به نتایج صحیح موثر بوده است؟ از منظر این مقاله تنها راه بررسی روش‌های موجود مرتبط با موضوع حکمرانی آب، آسیب‌شناسی و به‌کارگیری یک دیدگاه انتقادی برای این روش‌ها مطابق مدل ساندرز است. با این تفاسیر ابتدا تلاش شد که با جمع‌آوری مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع حکمرانی آب شمای کلی از روش‌های به‌کارگرفته‌شده در این مقالات و پایان‌نامه‌ها ارائه داده شود سپس با بررسی مقالات و پایان‌نامه‌ها در سایت‌های معتبر علمی و مرتبط برای نویسندگان مقاله روشن شد که تقریباً از سال ۱۳۸۲ پرداختن به موضوع حکمرانی آب وارد فضای فکری و پژوهشی پژوهشگران شده است پس از آن تلاش شد یک نگاه اجمالی به روش‌های بررسی حکمرانی آب انجام شود. درعین حال این مسئله مطرح شد که در سال‌های

گذشته چه روش‌هایی در مورد موضوع حکمرانی آب در میان مقالات و پایان‌نامه‌های مختلف بکار گرفته شده است. سپس با توجه به مطالعات داخلی و خارجی نشان داده شد که مجموعه‌ای از روش‌های مختلف که می‌توان آن‌ها را تحت عنوان روش‌های تحلیلی-تفسیری (کمی، کیفی، ترکیبی و انتقادی)، روش‌های فنی و نرم‌افزاری (نظریه بازی و تحلیل شبکه) و روش‌های آماری و ریاضی (آنالیز مقایسه‌ای و فازی) دسته‌بندی کرد، انجام شده است. از طرف دیگر لازم بود به منظور بررسی روش‌های به کار گرفته شده در موضوع حکمرانی آب یک روش منسجم که در واقع در نظر و عمل بتواند به آسیب‌شناسی و بررسی انتقادی روش‌های مرتبط با موضوع حکمرانی آب بپردازد استفاده شود. بدین ترتیب روش پیمایش ساندرز، به‌عنوان یک الگوی روش‌شناختی برای بررسی روش‌های مقالات و پایان‌نامه‌ها مورد توجه قرار گرفت. مطابق با مدل ساندرز یافته‌های این پژوهش نشان داد که از میان مقالات و پایان‌نامه‌های مورد بررسی در حدود ۵ درصد از مقالات به وجود پارادایم و مبانی فلسفی در پژوهش اشاره داشتند. در ارتباط با رویکرد پژوهش نیز نتایج نشان داد حدود ۳۷ درصد از مقالات و پایان‌نامه‌ها از رویکردهای استقرایی، استقوامی و پس‌کاوی در پژوهش‌ها استفاده کردند. در ارتباط با نوع پژوهش‌ها نیز می‌توان گفت ۳۴ درصد از مقالات و پایان‌نامه‌های علمی پژوهشی مورد بررسی رویکرد کمی و ۲۹ درصد از مقالات با استفاده از روش ترکیبی تهیه و تنظیم شده بودند. جهت‌گیری پژوهش در مقالات بدین صورت بود که تنها ۱۵ درصد از پژوهش‌ها جهت‌گیری پژوهشی خود را کاربردی ذکر کرده‌اند و سایرین اشاره‌ای به این مسئله نداشتند. نتایج بررسی پژوهش‌ها در زمینه اهداف نهایی پژوهش نشان داد بیشتر پژوهش‌های مرتبط با این حوزه حول محور اکتشاف، تبیین و توصیف می‌باشند و نقش سایر اهداف مانند تغییر، پیش‌بینی و ارزشیابی بسیار کم‌رنگ بود حتی در میان مقالات، مقالات توصیفی و اکتشافی بیشترین سهم را (۶۶ درصد) به خود اختصاص داده بودند. لایه بعد مربوط به راهبرد پژوهش است که مطابق با مدل ساندرز ۳۷ درصد از پژوهش‌ها از راهبردهای توصیفی در میان پژوهش‌های خود استفاده کرده بودند. هفتمین لایه مدل پیمایش مربوط به روش‌های جمع‌آوری داده‌ها بود که بیشترین سهم یعنی در حدود ۳۷ درصد به روش‌های اسنادی اختصاص داشت همچنین در مورد روش‌های مربوط به تقلیل داده‌ها می‌توان گفت روش‌های کیفی با سهمی در

حدود ۴۹ درصد بالاترین درصد را به خود اختصاص داده بودند. آخرین لایه روش تحلیل داده‌ها است که شامل ۲ بخش داده‌های کمی و کیفی است یافته‌های این پژوهش نشان داد که بالاترین میزان در میان روش‌های مرتبط با موضوع حکمرانی آب مربوط به روش‌های توصیفی کیفی با سهمی در حدود ۳۷ درصد می باشد. به طور کلی روش‌های به کارگرفته شده در مورد مقالات و پایان‌نامه‌های حکمرانی آب به چند دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول روش‌های تحلیلی- تفسیری (کمی، کیفی، ترکیبی، انتقادی یا طراحی سناریو) است که مطابق با مبانی نظری در قالب رویکردهای روش‌شناختی مطرح گردیده است. دسته دوم روش‌های مورد استفاده مربوط به روش‌های فنی و نرم‌افزاری مانند نظریه بازی، تحلیل شبکه و مطالعات همزمان با روش سیستمی حداقل مربعات سه مرحله‌ای است که عموماً توسط پژوهشگران رشته‌های مهندسی عمران، مهندسی آب و مهندسی کشاورزی و آبخیزداری انجام گرفته است. دسته سوم روش‌های ریاضی و آماری مانند آنالیز زمینه و منطق فازی است که عموماً توسط مجموعه‌ای از پژوهشگران از رشته‌های مختلف علوم و مهندسی آب، آمار و ریاضی انجام شده است. روش‌های مورد استفاده در این پژوهش‌ها عموماً روش‌های فنی و مکانیکی است و حتی زمانی که قرار بوده محقق به بررسی مسائل اجتماعی هر منطقه بپردازد به روش اسنادی و کتابخانه‌ای اکتفا کرده و در نهایت به کمک یکی از روش‌های فنی یا تجزیه و تحلیل‌های آماری و روش‌های ریاضی برای به کارگیری و مشارکت سایر ذینفعان در مباحث مرتبط با حکمرانی آب استفاده شده است. این روشها علیرغم تحلیل‌های بعضاً دقیق و علمی تا کنون نتوانسته تحلیل مناسبی را در خصوص موضوع حکمرانی آب به دست دهد. یک دلیل این مسئله پیروی نکردن از روش‌های درست و اصولی است که نمونه آن را می‌توان در عدم توجه پژوهشگران به مسئله پارادایم مورد بررسی در روش تحقیق و عدم توجه به بحث روایی و پایایی پژوهش مشاهده کرد. این رویه در خصوص پژوهش‌های کمی بیشتر دیده می‌شود. در ارتباط با مسئله روایی و پایایی در پژوهش‌های مورد بررسی می‌توان گفت در حدود ۶۳ درصد از پژوهش‌ها (۲۶ مورد) اعتبار و روایی پژوهش‌های خود را ذکر نکرده‌اند. از آنجا که حکمرانی آب با توجه به ماهیت پیچیده و چندبعدی آن موضوعی است که صرف بررسی‌های کمی یا تنها با تأکید بر تحقیقات میدانی و کیفی و استفاده از مصاحبه نمی‌توان به نتایج جامعی درباره آن دست پیدا کرد. با وجود این که

موضوع نیاز به تحلیل‌های پیچیده از ذینفعان و عوامل مؤثر در مشارکت یا عدم مشارکت آنان و نیاز به استفاده از روش‌های ترکیبی به همراه تحلیل‌های چند سطحی دارد، کمترین میزان متعلق به تحقیقات ترکیبی بوده است. از اشکالات دیگر بخش روش‌شناسی پژوهش‌ها این است که بیشتر این تحلیل‌ها در سطح توصیف باقی مانده‌اند (مرید، ۱۳۹۷، عسکری و همکاران، ۱۳۹۷، عسکری بزایه، ۱۳۹۵). همچنین بعضی از پژوهش‌های مربوط به حوزه‌های مهندسی (مهندسی کشاورزی، مهندسی صنایع و مهندسی عمران) به کمک نرم افزارها سعی در تبیین موضوع حکمرانی آب با مدل‌های مختلف ریاضی داشتند. که با کمک روش‌های تحلیل شبکه انجام شده بودند. به طور کلی می‌توان گفت تعداد مقالاتی که به عمق نفوذ کرده و یا حتی دست به تغییر و پیش‌بینی در فرایند پژوهش زده باشند، بسیار کم و در برخی موارد اصلاً وجود نداشت به عبارت بهتر پژوهش‌های حول محور حکمرانی آب بیشتر به چستی پرداخته بودند و مقالاتی که واقعاً به چرایی یا چگونگی پرداخته باشند کمتر مشاهده شد؛ مانند پایان‌نامه رفسنجانی نژاد (۱۳۹۸) و مقالات کنگرانی و رفسنجانی نژاد (۱۳۹۴) و وحید و رنجبر (۱۳۹۷). با بررسی و تلخیص دستاوردهای پژوهشی مستخرج از مقاله‌های مورد مطالعه، مشخص شد که ۱۰ پژوهش از ۴۱ پژوهش مورد بررسی فاقد راهکار پژوهشی و ارائه پیشنهاد بوده‌اند. نکته‌ای که باید بدان اشاره داشت این است که از میان ۱۶ پایان‌نامه مورد بررسی همگی دارای بخش پیشنهاد و ارائه راهکارهای علمی و اجرایی بوده‌اند چرا که اساساً این بخش در ساختار پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکترا تعریف شده است. همچنین از میان ۲۵ مقاله مورد بررسی تنها ۱۴ مورد از این مقاله‌ها دارای راهکار پژوهشی بوده (۵۶ درصد) و ۴۴ درصد هم نبوده‌اند. باتوجه به این که فراتحلیلی در ارتباط با این موضوع تاکنون انجام نشده است امکان مقایسه نتایج این بررسی میسر نمی‌باشد.

شکل شماره ۳. جریان‌شناسی یافته‌ها و راهکارهای پژوهشی استخراجی از مقالات مورد بررسی

راهکارهای مورد بررسی این مقاله را می‌توان از سه بعد راهکارهای آرمانی و ایده‌آل، راهکارهای واقع‌گرا یا راهکارهای منطبق با شرایط بومی کشور و راهکارهای فنی دسته‌بندی کرد. راهکارهای آرمانی یا ایده‌آل اولاً: به معنای راهکارهای غیرقابل اجرا نیست بلکه به معنای ارائه راهکارهایی است که در شرایط فعلی کشور اساساً توسط سطوح مدیران ارشد قابل پیگیری نمی‌باشد و در شرایط حاضر نمی‌تواند به عنوان راه حل فوری و قطعی عملیاتی شود و نیازمند گذر زمان می‌باشد. ثانیاً: در میان پیشنهادات یک نویسنده همه راهکارها نمی‌تواند ایده‌آل (آرمانی)، واقع‌گرایانه یا فنی باشد بلکه می‌تواند ترکیبی از این راه‌ها به عنوان راه‌های پیشنهادی از دیدگاه نگارنده مقاله یا پایان نامه ارائه شود. راهکارهای ایده‌آل‌گرایانه بر سیاست‌هایی چون در نظر گرفتن یک سازمان به عنوان نهاد فرابخشی با مسئولیت سیاست‌گذاری، انتظار بیش از حد و خارج از ظرفیت منابع آبی کشور، اختیار دادن به قانون‌گذار جهت واگذاری وضع قوانین به واحدهای مدیریتی بر پایه مدیریت حوزه‌ای، تشکیل کمیسیون حوضه آبریز به جای شورای هماهنگی حوزه آبریز در وزارت نیرو، بازتعریف سیاست‌های کلان توسعه‌ای کشور، توقف سیاست‌هایی که بر تقویت و بازتولید نظام فعلی استحصال و بهره‌برداری آب تأکید می‌کنند. به هر حال در مجموع ۲۳ درصد از مقالات چنین راهکارهایی را

دنبال می‌کنند. این نوع راهکارها شامل مقالات و پایان‌نامه‌هایی چون حسن‌زاده سورشجانی (۱۳۹۷)، کولیوند (۱۳۹۵)، قربانی (۱۳۸۸-۸۹)، کنگرانی و رفسنجانی‌نژاد (۱۳۹۴)، مرید (۱۳۹۷)، مقیمی بهمنگی و همکاران (۱۳۹۷) است. راهکارهای فنی شامل آن دسته از مقالاتی است که بر به کارگیری سیستم‌های اطلاعاتی و نرم افزارهای فنی و مهندسی به منظور بهینه‌سازی در مصرف آب کشاورزی و ارتقاء حکمرانی در مدیریت منابع و مصارف آب تأکید می‌کنند. این دسته از مقالات شامل مواردی چون آل‌محمد و همکاران (۱۳۹۵) -ایجاد سامانه ملی اطلاعات مکان مند-، عسکری و همکاران (۱۳۹۷) -نصب کنتورهای دقیق برای اندازه گیری مصرف آب در بخش کشاورزی-، مرید (۱۳۹۷) -استفاده از نرم افزار به منظور پاسخ به مشکلات حوزه آبریز-، سروانی (۱۳۹۶) -تعیین متغیرهای تأثیرگذار با داشتن شرایط قابل اندازه‌گیری بودن و قابلیت تعمیم بودن-، ضیایی (۱۳۹۵) -استفاده از رویکرد سیستم‌ها برای تحلیل همزمان سیستم‌های پیچیده- می‌باشد. در مجموع ۱۹ درصد از مقالات حاوی راهکارهای فنی و مکانیکی در حوزه حکمرانی آب می‌باشند. راهکارهای واقع‌گرایانه، راهکارهایی هستند که برگرفته از یافته‌های تحقیق و مطابق با شرایط بومی کشور می‌باشند این دسته از راهکارها اساساً پیشنهادهایی را ارائه می‌دهند که قابل بررسی و در برخی موارد قابل اجرا می‌باشند یا دست کم در سطوح ارشد مدیریتی قابل گفتگو هستند. در مجموع ۵۸ درصد از مقالات حاوی راهکارهای واقع‌بینانه و به لحاظ اجرایی عملیاتی می‌باشند این پژوهش‌ها در سه محور کلی طبقه‌بندی می‌شوند. ۱- ایجاد تشکل‌های آب‌بران ۲- اصلاح قوانین نهادی ۳- لزوم آموزش به کشاورزان. و شامل مقالات و پایان‌نامه‌هایی چون: افسری و همکاران (۱۳۹۶)، بلالی و همکاران (۱۳۹۰)، تاتار و همکاران (۱۳۹۷)، غلامی و همکاران (۱۳۹۶)، فتاحی و بهروزی (۱۳۹۶)، قائمی و همکاران (۱۳۹۶)، وحید و رنجبر (۱۳۹۷)، یادگاری و همکاران (۱۳۹۷)، کهریزی (۱۳۹۳)، فتحی زالوآبی (۱۳۹۱)، یادگاری (۱۳۹۵)، طالع شایان (۱۳۹۵)، حسینی (۱۳۹۶)، بیژنی (۱۳۹۱)، یزدان‌پناه (۱۳۹۰) می‌باشد.

پیشنهادات

با توجه به اهمیت موضوع حکمرانی آب و شرایط اقلیمی در کشور و با عنایت به نوعی نقشه راهنما برای سایر پژوهشگران جهت ارتقاء دانش موجود در این زمینه موارد زیر از جانب نگارندگان مقاله پیشنهاد می‌گردد:

۱- توجه به مبانی فلسفی و پارادایم حاکم بر انجام پژوهش از سوی پژوهشگران مقالات و پایان‌نامه‌ها چراکه مطابق با یافته‌های پژوهش تا حد زیادی پرداختن به این آیت‌ها از نظر پژوهشگران پنهان مانده است.

۲- در نظر گرفتن رویکردهای پژوهش (قیاسی، استقرایی، استنباطی و پس‌کاوی) در مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع حکمرانی آب به ویژه در تحقیقات کیفی که بیشتر با مفاهیم انسانی سروکار دارد تا داده‌های کمی و عددی.

۳- با توجه به پیچیدگی و چندلایه بودن حکمرانی آب پیشنهاد می‌گردد بیشتر بر پژوهش‌های ترکیبی تمرکز شود.

۴- تأکید بر پژوهش‌های کاربردی به همراه استفاده از روش‌های بومی و متناسب با اقلیم هر منطقه

۵- تلاش برای انجام مطالعات ارزیابی، تغییر، پیش‌بینی و برآورد تأثیر به گونه‌ای که سیاست‌گذاران از پیامدهای طرح‌های انجام شده آگاه شوند.

۶- استفاده بیشتر از روش‌های کیفی در راهبرد پژوهش مانند تحلیل محتوا و تحلیل منطقی به ویژه در زمینه تحلیل اسناد بالادستی به منظور پی بردن به ذهنیت حاکم بر تفکر سیاست‌گذاران

۷- در روش‌های کمی به جای تمرکز صرف بر روش‌های پرسشنامه‌ای می‌توان از روش‌های تحلیل عامل تأییدی به منظور یافتن تعداد عامل‌ها، بارها و متغیرهایی که روی این عامل‌ها اندازه‌گیری شده‌اند و انطباق آن با مدل نظری مورد انتظار استفاده کرد.

۸- توجه به استفاده از روش‌های گراند تئوری و مقایسه تحلیلی به منظور بررسی فرایند شکل‌گیری گفتگو و حل مسئله حکمرانی آب به ویژه در مناطق کم آب

منابع

- اتسلندر، پتر (۱۳۷۵). روش های تجربی تحقیق اجتماعی، ترجمه بیژن کاظم زاده، مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی.
- ایمان، محمدتقی و غفاری نسب، اسفندیار (۱۳۸۹). مبانی روش شناختی تحقیق میدانی و چگونگی انجام آن، فصلنامه پژوهش، ۲(۴)، صص ۳۰-۵.
- الوندی پور، نینا و داداش پور، هاشم (۱۳۹۷). فراروش پژوهش های مرتبط با عدالت فضایی در ایران با مقیاس شهری در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۹۴، دوفصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری، سال نهم، شماره ۲(۱۸)، صص ۶۹-۸۶.
- اکبری، یونس (۱۳۹۲). رویکردی به تبیین: انواع تبیین علمی در پژوهش های تاریخ محور، تاریخنامه خوارزمی فصلنامه علمی-تخصصی، ۱(۲)، صص ۹۰-۷۳.
- بی، ازل (۱۳۹۲). روش های تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه: رضا فاضل، جلد اول، تهران: نشر نی
- بلیکی، نورمن (۱۳۹۳). طراحی پژوهش های اجتماعی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشر نی
- تدلی، چالرز و تشکری، عباس (۱۳۹۷). بنیان های پژوهش ترکیبی، ترجمه اکبر زارع شاه آبادی، مهنوش فخرزاده و رحمت الله ترکان، یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
- حیدرعلی، هومن و عسگری، علی (۱۳۸۴). تحلیل عاملی: دشواری ها و تنگناهای آن. مجله روان شناسی و علوم تربیتی، ۳۵(۲)، صص ۲۰-۱
- دانایی فرد، حسن (۱۳۸۴). تئوری پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم سازی تئوری بنیادی، فصلنامه دانش رفتار، ۱۲(۱۱)، صص ۷۰-۵۷.
- دانایی فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل (۱۳۸۹). روش شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران، انتشارات صفار- اشراقی.
- رام، سمیه؛ مهرمحمدی، محمود؛ صادق زاده قمصری، علیرضا و طلایی، ابراهیم (۱۳۹۶). آموزش خویشن بانی به کودکان سنین ۷ تا ۱۴ سال؛ با کدام منطق و رویکرد؟ تحلیل نتایج یک مطالعه پدیدارنگارانه، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۲(۳)، صص ۸۷-۱۱۶
- زارعی، عظیم؛ احمدی کهن، علی رضا و صفایی، میلاد (۱۳۸۶). بررسی بکارگیری روش تحقیق مبتنی بر تئوری مفهوم سازی بنیادی در حوزه مطالعات کارآفرینی، همایش ملی آموزش عالی و کارآفرینی گذشته، حال و آینده، دانشگاه سمنان، ۱۳۸۶، دوره ۱

- زندوانیان، احمد؛ عیسوی، محسن و جعفری احمدآبادی، حسن (۱۳۹۰). مطالعه بنیادهای فلسفی روش تحقیق اقدام‌پژوهی-معلم پژوهنده، فصلنامه عیارپژوهش در علوم انسانی، ۵(۱)، صص ۱۲۳-۱۴۴
- سالاری، فاطمه؛ قربانی، مهدی؛ ملکیان، آرش و فهمی، هدایت (۱۳۹۵). کاربرد روش تحلیل شبکه اجتماعی در ظرفیت‌سنجی ذینفعان محلی برای استقرار مدیریت مشارکتی منابع آب (منطقه مورد مطالعه: روستای سراب شاه‌حسین، حوضه آبخیز رزین، کرمانشاه)، تحقیقات آب و خاک ایران، دوره ۴۷، شماره ۲، صص ۳۸۷-۳۹۵
- سلیمی، حسین و کیخسرو دولت‌یاری، یزدان (۱۳۹۶). نقد کتاب طراحی پژوهش‌های اجتماعی منطقی پیش‌بینی. فصلنامه پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۷(۵)، صص ۲۲۷-۲۵۰
- صادقی فسایی، سهیلا و عرفان منش، ایمان (۱۳۹۴). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، مورد مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی، فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۸(۲۹)، صص ۶۱-۹۱
- صدوقی، مجید (۱۳۸۶). کنکاش در مبانی فلسفی پژوهش کمی و کیفی در علوم رفتاری، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۳(۵۲)، صص ۱۰۳-۸۳
- صفایی، امیر و ملک‌محمدی، بهرام (۱۳۹۳). رهنمودهای نظریه بازی‌ها برای حکمرانی پایدار منابع آبی مشترک (مطالعه موردی، مناقشه آبی دریاچه ارومیه)، فصلنامه محیط‌شناسی، دوره ۴۰، شماره ۱، صص ۱۳۸-۱۲۱.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه (گراند تئوری GTM)، تهران، انتشارات آگاه.
- قادرزاده، امید و ایراندوست، سیدفهمیم (۱۳۹۳). مطالعه کیفی سنخ‌شناسی سبک‌های زندگی: مطالعه جوانان شهر مهاباد، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۵۵(۳)، صص ۱۶۲-۱۳۵
- محمدی‌کنگرانی، حنانه و رفسنجانی‌نژاد، سیما (۱۳۹۴). بررسی ساختار قدرت در شبکه سیاست‌گذاری و مدیریت آب در برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۱۲۱-۱۳۸.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۹). فراروش بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

- محمد پور، احمد (۱۳۸۹). طرح های تحقیق با روش های ترکیبی: اصول پارادایمی و روش های فنی، مجله انجمن جامعه شناسی ایران، ۴(۲)، صص ۱۰۷-۸۱.
- محمد نژاد شورکایی، مجتبی؛ جشنی آرانی، مجتبی و یزدانی، حمیدرضا (۱۳۹۰). فراروش تحقیقات انجام شده در زمینه عوامل مؤثر بر رضایت مشتری: تحلیل اسنادی پایان نامه های کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه های دولتی تهران، فصلنامه چشم انداز مدیریت بازرگانی، ۶(۳۹)، صص ۱۴۱-۱۶۴.
- مرزبان، حسین؛ صدرایی جواهری، احمد؛ زیبایی، محمود؛ ناظم السادات، سیدمحمدجعفر و کریمی، لیلا (۱۳۹۸). بررسی وضعیت منابع و مصارف آب در ایران و راهکارهای بهبود وضعیت، مجله آب و فاضلاب، ۳(۴)، صص ۳۲-۱۶.
- موسی پور، حمیده؛ سعیدی فرد، فرزانه؛ لاریجانی، باقر و سلطانی، اکبر (۱۳۹۵). نگاهی جامع تر به انواع پروژه های پژوهشی در نظام سلامت، مجله دیابت و متابولیسم ایران، ۱۶(۳)، صص ۱۴۲-۱۳۱.
- میر قادری، سید هادی؛ عالم تبریز، اکبر؛ فرزد، فرهاد و فارسیجانی، حسن (۱۳۹۴). شناسایی ابعاد عملکردی خوشه های صنعتی به روش تحلیل خوشه ای توافقی سلسله مراتبی، فصلنامه مطالعات مدیریت صنعتی، ۳(۲)، صص ۲۲-۱.
- نادری، عزت الله و سیف نراقی، مریم (۱۳۷۰). سطوح تحقیقات و چگونگی تأثیرپذیری یافته ها از آن، مجله تعلیم و تربیت، ۲۶(۲)، صص ۸۵-۷۶.
- Cohen, L. Manion, L. & Marrison, K. (2000). *Research Methods in Education*, London: Routledge.
- Kivunja, C; Kuyini, A. B.(2017) . *Understanding and Applying Research Paradigms in Educational Contexts* .International Journal of Higher Education , Volum6, Issue5, Pp:26-41
- Maghrebi, M.Noori, R.Bhattarai, R. Mundher Yaseen,Z. Tang, Qihong. Al-Ansari, N. Danandeh Mehr, A. Karbassi, A.Omidvar, j(2020). *Iran's Agriculture in the Anthropocene*, Jornal of Earths Future, Volume8, Issue9. Pp: 1-15
- Nowlan, L. Bakker, K(2010). *Practising Shared Water Governance in Canada:A Primer*, USB Program Water Governance.
- Paterson L B(2001). *Critical analysis of everyday self-care decision making in chronic illness* Journal Leading Global Nursing Research, Volume35, Issue3. Pp: 335-341
- Wallen, N. E., & Fraenkel, J. R. (2001). *Educational research: A guide to the process* (2nd ed.). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Saunders, M. Lewis. P. Thornhill, A (2009). *Research method for business student*. Harlow: Pearson Education
- Slocun, N., (2003), *Participatory Methods Toolkit, A Practitioners Manual*. Brusels: King Baudouin Foundation, 2003, 167 p., Valouch .